

מבוכה וגלגוליה

לפני כשנתיים ימים התחיל ש"י עגנון מפרסם קצת סיפורים קטנים משלו (ספר המעשים" במוסף ל"דבר" ו"פת שלימה" במחברת "מאזנים" ליובל ביאליק) שהיו שונים ומיוחדים משאר סיפוריו לסוגיהם. זה היה סוג הסיפור המוזר ונראה לנו, שאם היה בו הרבה מן ההפתעה צריכים היו הנפתעים ביותר להיות ממפרשי־דמותו, בין אם נפתעו לראות כאן צד יוצא־דופן המבלבל את הקונסטרוקציה שלהם ושעל כן צריך לסלקו לצדדין כמין קפריסה, כמין ספחת שאין שרשה בפנים, ובין אם נפתעו לראות שפירושם קיבל כאן חיזוק חשוב הפוטר מדרך־ההשערה ומעמידו על הודאות.

וצריך להודות, שמבחינת האמנות אין הסיפורים האלה דיוטה עליונה ביצירתו ויכלתו ומותר גם להוסיף ולפסוק, שחשיבותם אינה כל כך בערכם כשלעצמו, אלא במה שהם סומכות להבנתו. סומכות כיצד? הסיפורים האלה הם אולי התעודה הביוגרפית החשובה ביותר, שנכתבה בידו. מתוכם אנו מכירים את האיש ועמידתו בעולם וההכרה הזאת עשויה לסייע בידנו להבין צד של זיקתו הפנימית לראשי־גיבוריו.

בידוע שראשי־גיבוריו אינם בני־דורו, שהרי כל כמה שהוא מבקש לתאר את בני־דורו הוא נותן לנו את הצד הרפוי שביצירתו, וכל כמה שהוא בא ומתאר דורות קודמים הוא נותן לנו את הצד התקיף שביצירתו. יכלתו הגדולה לשלב עצמו בעולמם של דורות קודמים — מעריציה מנאמני־המסורת מבקשים להסתייע בה לשם הוכחה לגדולת־הראשונים וקטנות־האחרונים, ויש מהם שמבקשים אפילו לעשות יצירתו ככלי־תעמולה להשקפת־עולמם ומלחמתם האקטואלית. הם כאילו מכריזים: צאו וראו באחד תמים ושלם, שלא ידע סכסוכים וקרעים שבנפש שירדו עם ערעור האמונה, והוא יוצר דמויות של תמימים ושלמיים כדמותו וכצלמו, צאו וראו באחד נטוע בודאות בתוך עולם־המסורת המגובש והוא יוצר דמות חיים של גיבורים הנטועים גם הם בודאות בתוך עולם־המסורת, בתוך בית המחסה הטוב והמייטיב. בהכרזה זו יש מהנחת־הזהות של היוצר והיצור וכהצדקה פורמלית יכולות לשמש לה הליכות המחבר בשמירתו על דרכי מסורת ומנהגיה.

ודומה שהנחת זהות זו אינה אלא השלייה. לא אחד שריד דורות קודמים כאן, כולו משלהם, אלא אחד שעיקרו תקוע בדורו, נפש מודרנית

רופפת בעמידתה והבורחת מעצמה לצל הגדול והטוב של דורות אחרים, קודמים, נפש שגדולה בה התמוטה ושמיטת היסודות והיא מבקשת מפלט בבסיס המוצק וביסודות המאוששים של עולם מבוצר בבטחוננו, מבקשת מפלט לה בניגודה.

ועיקר הבריחה מפני מה? אם תראה את גיבורי הסיפורים המוזרים והם תלויים ברפיון ואין להם בית בעולם ולידם תראה את גיבורי הסיפורים של דור קודם והם יושבי בטח בבתם הבנוי חזק ומפואר, תבין שהדרך מן הראשונים אל האחרונים אינה אלא הבריחה מפני המבוכה. כי נבוכים הם האנשים המשוטטים בסיפורים המוזרים, נבוכים ותוהים וזרים בעולמם. במסכת מאורעותיהם הנראית לנו בולטת סיטואציה טיפוסית אחת: הם יודעים מרכזים לתפקידי מעשים ועודי פעולה, אך תמיד באים עיכובים והפרעות המכניסים אותם על כרחם למרכזים אחרים, שאין הם יודעים להכריע על טיבם והם פוסחים בין ההשערה־הפקפוק של העיכוב שבמקרה החיצוני או שבהתרשלות הפנימית ובין ההשערה־הפקפוק של מציאות יד עליונה המדריכה הכל. האוירה מזכירה בהרבה את עולמם של גיבורי־קאפּקא. המתחבטים ללא הכרעה בעולם, שמכאן נראית בו כמין אפשרות של סידור שיש לו שחר ועל כן אין מקום לכפירה שלימה ומכאן אין נראית בו עובדה של סידור שיש לו שחר ועל כן אין מקום לאמונה שלימה. גם גיבורי הסיפורים המוזרים מקיימים לרוב איזה תפקיד, שהוא להם כפויזיציה שמשמעותה וטעמה הם חלק נצרך, אורגאני ממשמעותו וטעמו של מעגל־ החיים והעולם בכללו. אך פתאום באים אחרים — ואין יודע אם במזדמן ואם במכוון ובחוסר ידיעה זה נקודת־ההכרעה — ומטים את בעל־התפקיד המסוים לאיזה שביל אחר ואין יודע מי הם האחרים, שליחיו של מי הם האחרים ואם יש שולח בכלל. גם הנסמך על אמת של ספר תורה אינו נפטר מעמידת כפל של אמונה־פקפוק במציאותו של השולח והשליח.

אלה שרטוטים חטופים למסגרת־הגיבורים של הסיפורים המוזרים. כותבם השיח בהם את עצמו, נתן לנו את עולמו הפנימי בחמרי גלם, לפני הפרדתם לשם חידושי צירופים, שהם ניגודים. כאן אין אותו עולם של מחסה טוב ומסוגר, אין הבית עם ודאות־ההשגחה המכוונת למעלה וודאות התפקיד הברור למטה. מכאן ברח המספר אל הבית מאתמול.

האמנם עלתה לו מנוסת־המפלט שלו? מובן, שהפקפוק בכך לא די לו, שיליכנו לתערוכת יובל על הר הצופים ויראה לנו את תמונת יוצרו של רבי יודל והוא לברש חליפת ספורט של סאמיט כאחד מפרחי הסטודנטים היוצאים לטיול בהרים ועמידתו בקצת יוהרה טרונית ואחר כך יוליכנו לקלויז של חסידי בויאן, לפנים החומה בירושלים, ויראה לנו את יוצרו של רבי יודל

זהו מעוטף כולו בטליתו והירמולקה הגדולה מכחילה על ראשו והוא המתפללים, שרידי־שלשום, הם אחד ממש. זוהי קונפּרונטציה שטחית למדי. צריך באמת ליטול ברבי יודל גופו ולראות, אם לא נשתייר בו כל שיור לאותה סיטואציה הטיפוסית לגיבורי הסיפורים המוזרים ואם תבהון יפה־יפה תראה, שלא שיור נשתייר בו, אלא כל הסיטואציה כולה, הנראית מתוך האפשרות שהניח לנו המחבר לראות בכפל פנים של רבי יודל שתפקיד מסויים לו בטלטולו, והוא ניסוט מדי פעם לשבילי־שבילים ונוטה לראות גם את הספח כעיקר מבלי שיוכל לבטל מה שנחשב מעיקרו עיקר. כי, אם נסיר מעליו את גג ההשערה של מציאות־השגחה הנותנת טעם לבלבולי־הטלטול שלו, הרי לפנינו האדם במבוכתו, כאשר ראינו אותה בסיפורים המוזרים. בסיפור המוזר רואה, למשל, אדם כתפקיד לעצמו משלוח מכתבים מבלי שידע בבירור מי שולחם ומי מקבלם ואם שניהם נמצא ממש והרבה שטנים עומדים על דרכו והוא אינו יודע מה משמעותם וטעמם ומיטלטל ללא הכרעה בין התפקיד שקבע לעצמו ושאמיתותו היא בגדר הביניים של ספק וביטחה ובין העיכובים שאין יודע, אם שליחי הקלקול או שליחי התיקון הם. ואילו רבי יודל הולך גם הוא לתפקידו והוא נטרד לצדדים, עולה, למשל, בעגלה המוליכתו בהיפוך־מטרתו, חוזר למקום שאינו רוצה ומכוון לחזור בו, נכנס לעיר והכניסה אינה בגדר־צרכו וכדומה, אלא שהוא תלה על גבי הערבול הזה את גג־האמונה בהשגחה עליונה, שכל העקלקלות הן לה מעשה עקיפים לדרך הישר המכוון והרצוי מראש. האפשרות הניתנת לנו לראות את רבי יודל לא בלבד נשגב־מנחם, אלא גם נלעג־מפחיד היא שמניחה לנו לראותו גם בלא אותו הגג. או אז יעמוד לפנינו כאחד מגיבורי הסיפורים המוזרים, לא שתול בביטחה ולא נטוע בודאות, אלא נבוך.

מעל בדי־הראינוע נראית לנו דמות שהיא נשגבה ונלעגת ושרשה במבוכה — צ'ארלי צ'אפלין. אם אתה רואה את זריותו המופלאה והבטוחה בהגבתו על מאורעות חייו אתה סובר שאין כמותו מוצא ידיו ורגליו בעולמו, אך אם תעיין יפה אתה מוצא שאין כמותו זריו ומזורז ובטוח בעולמו לפי שאין כמותו תוהה, זר, נבוך בעולמו. המבוכה כאן היא אם למעשי זריות הנלעגים מזה ומפליאים מזה. גם רבי יודל נמצא בקו הפסיחה שבין הנלעג והמופלא והוא מגיע אפילו לנקודת הפלא ממש. אך יותר משהוא עושה את הפלא — מערת הזהב — הפלא נעשה בו, ביתר דיוק, לא בו אלא בדרמה שלו. אך נקודת הפלא היא כאן כשבלונה ואם תרצה לראותה בחיותה, בגילוי פעיל ראה את העניו והנסתר חנניה שבסיפור המעולה „בלבב ימים“ (נדפס בספר ביאליק) שלא נעמוד כאן אלא על המומנט שבו הנצרך לענינו (אגב, חנניה הוא המשכו של רבי יודל. כיצד נפרד

מעלינו רבי יודל? מטפחת כרוכה לו לעיניו שלא יראה בחול־גולה, כי הוא מתעתד לילך לארץ הקודש. וכיצד נגלה עלינו חנניה? מטפחת בידו והיא מוליכתו לארץ הקודש).

גם כאן אתה מוצא את הסיטואציה הטיפוסית שבסיפורים המוזרים. בתוך הפנורמה ההדורה של עולי ציון נמצא אחד, שהוא עיקר בעליה זו והעליה הזו היא עיקר לו ובדרך בא תפקיד אחר ומפרידו מעל העולים. כמין גלגול של העיכוב הידוע מתוך הסיפורים המוזרים, אך כמו אצל רבי יודל יודע אותו עיכוב להיראות ככוונה עליונה מחושבת מראש שציפתה לאותו משמש, אבל הסיום הוא כשל הסיפורים המוזרים — התפקיד העיקרי אינו יכול להתקיים, שם סוגר פקיד הדואר את משרדו ואי אפשר עוד לשלוח את המכתב שהוא עיקר־התפקיד וכאן מפליגה האניה וההצלה היא בנקודת הפלא — מי שאיחר את שעת ההפלגה לחופו מניח מטפחתו על הגלים ונישא בנס על הגלים. כאותו גיבור־הראינוע שאינו יכול לנהוג כשאר הבריות והוא מוכרח לדלג מעל הגגות, לקפץ על פני הגלים וכדומה, אלא שחנניה נטרד בו הצד הנלעג ונשמר הצד המרומם בלבד. בטחונו של רבי יודל נראה לנו בכפל פנים, להערצה וללעיגה, אך חנניה נראה בנשגב בלבד. נראה, שבו מצא גיבור הסיפורים המוזרים את מפלטו הגמור ממבוכתו.

ובכן, הבריחה מעולם גיבורי הסיפורים המוזרים היא דרך עולמו כפול־הפנים של רבי יודל לעולמו של חנניה שודאותו בעולמו היא ודאות שלימה? ובכן, סופה של הבריחה הצלה, גאולה מן המבוכה? הרוצה להשיב הן מוטב שיתן דעתו על כך, שנקודת הפלא, שאינו ניתן ללעג, הוא כאן ללא אודנציה. יש אמנם, עדי־הפלא, עדת ישראל שבאניה, אך דוקא הם רואים־ ואינם־רואים את הדמות בשעת הפלא, ממש והזיה משמשים בערבוב. והרי כמה וכמה צדדים של ממש נראים בו בחנניה על יבשת הגולה ועל יבשת ארץ הקודש. אך בקו־החיבור המכריע, על פני הים ניטלו צדדי־הממש ואותה שעה ראיית־עינם של העדים, עדת ישראל שבאניה, היא כראיית־עינם של גיבורי הסיפורים המוזרים ממש, כלומר ללא ודאות.

[י"א סיון תרצ"ד]